

Entrevista amb la catedràtica Eulàlia Duran

1492: jueus, moros i indis

1492 no va ser només l'any d'Amèrica. Al nostre país van passar moltes coses. El naixement de Vives, la recuperació dels comtats del nord, l'arribada al Vaticà dels Borja.

1491-1991

—*¿Realment, senyora Duran, van passar tantes coses el 1492?*

—En van passar més que no se celebren. Hi ha coses que passen al 93, però que s'han for-

jat al 92 i per tant no s'hi poden deslligar. Hi ha tres fets bàsics: el descobriment, l'expulsió dels jueus i la conquesta de Granada. O sigui: jueus, moros i indis. Són els tres factors que entren en joc. I després hi ha el naixement de Joan Lluís Vives, l'arribada dels Borja al Vaticà i la recuperació dels comtats de Rosselló i la Cerdanya.

—*¿En aquell moment, entre Catalunya i els regnes de Mallorca i València hi havia sensació d'unitat nacional? ¿O no n'hi ha hagut mai?*

—Jo crec que una de les essències de les institucions catalanes és que no fusioaven la gent. Ja des del segle XIII, quan es conquereixen els regnes de València i Mallorca, es demostra aquesta voluntat no annexionadora, a diferència del que van fer els castellans de l'època. La manera de ser d'aquí era respectar sempre la tradició i la història de cada lloc, que s'incorpora, però amb una autonomia institucional. Catalunya no exerceix un domini com ho haurien fet els castellans. Això és una constant.

—*Però tenien una cort idèntica que els vertebrava, ¿no?*

—La unió d'aquests conglomerats és el rei, efectivament. És la cort la que dona la sensació d'unitat, però cada territori és com un petit estat dins de la Corona d'Aragó. Els territoris bàsics són Aragó i Catalunya i d'aquí surten València i Mallorca. O sigui que no es desfà la tradició dels nous llocs, sinó que es respecta i es juxtaposa. Aquest és el concepte català de la política territorial. I en entrar Amèrica en joc això s'hi trasllada, perquè si alguna co-

sa hi aporta la mentalitat catalana, no són conqueridors, sinó el sistema dels virregnats. Ferran el Catòlic va imperar sobre el criteri castellà. Això ho va dir Vicenç Vives i suposo que continua sent vàlid.

—*Entre Aragó i Castella no hi hauria massa problemes, ¿veritat?*

—No cap. Aragó ja pertanyia a Castella. El problema que s'estableix és entre Castella i Portugal, que són les dues potències que estan a l'Atlàntic, i d'aquí vé, el 1493, la línia alexandrina, que va fer Alexandre VI: l'Oest per als castellans i l'Est per als portuguesos, encara que no es va respectar gaire i va haver de ser reformada en el Tractat de Tordesillas.

—*¿Per què no hi va participar la Corona d'Aragó?*

—Primer, perquè és un afer de Castella. I després, per un fet demogràfic: acabem de sortir d'una guerra civil i no estàvem en potència. No interessava. I el món d'aquí era el Mediterrani encara. La primera vegada que els catalans s'adonen que això d'Amèrica pot ser interessant des del punt de vista comercial és el 1522, que és quan es fa la primera petició de poder comerciar, no com a estrangers sinó com a castellans, amb Amèrica. Això és perquè en aquell any es descobreix el tresor de Motezuma a Mèxic i s'adonen que allò són pobles civilitzats amb els quals s'hi pot comerciar.

—*¿No hi va haver ordres taxatives, com s'ha dit, perquè la Corona d'Aragó no hi participara?*

—No, ja es donava per suposat. Sí que podien comerciar, el que passa és que havien de pagar com els estrangers, i no els hi sortia a compte. Aquí vam estar totalment d'esquena durant tot el segle XVI pel que fa al món americà. Els aragonesos hi van anar perquè Aragó era més pobre, i això explica que hi ha gent que necessita guanyar-se la vida amb aventures, però aquí no pensaven en Amèrica ni els historiadors. Un humanista tarragoní, Lluís Ponç d'Icard, comença el seu tractat de

1572 dient que el món està dividit en tres parts: Europa, Àsia i Àfrica. I l'arquebisbe de Tarragona, Antoni Agustí, que és qui li va publicar el llibre, va haver de corregir el manuscrit. Els historiadors, si anaven a la cort, s'interessaven per Amèrica; i si no, no. Encara no tenien la idea que l'Atlàntic substituïa el Mediterrani com a centre neuràlgic. I després hi havia una qüestió tècnica: els catalans tenien galeres i no velers, i remant no pots anar a Amèrica. L'horitzó català era el Mediterrani, encara que també anaven per l'Atlàntic, però voltant la costa. Aquí era un país de comer-

ciants, bàsicament. Era arriscat endinsar-se pel Mediterrani perquè hi havia pirateria, però també era lucratiu.

—¿El cas d'un patrocinador com Lluís de Santàngel no es dona a Catalunya?

—Santàngel hi va intervenir com a personatge de la cort. No sé si el patrocini el va fer des de la seua fortuna particular o ho va traure de la ciutat de València. La ciutat de València, que en aquell moment era molt més important que Barcelona, sempre donava molts diners a la corona. No tenia autonomia i estava mediatitzada

da pel rei. Per tant, hi havia una tradició, forçada, entre els valencians de col·laborar amb les empreses reials.

—¿L'expulsió dels jueus va afectar en alguna mesura a l'estructura social?

—Pràcticament no es va notar. De fet, els jueus de religió ja eren fora des del

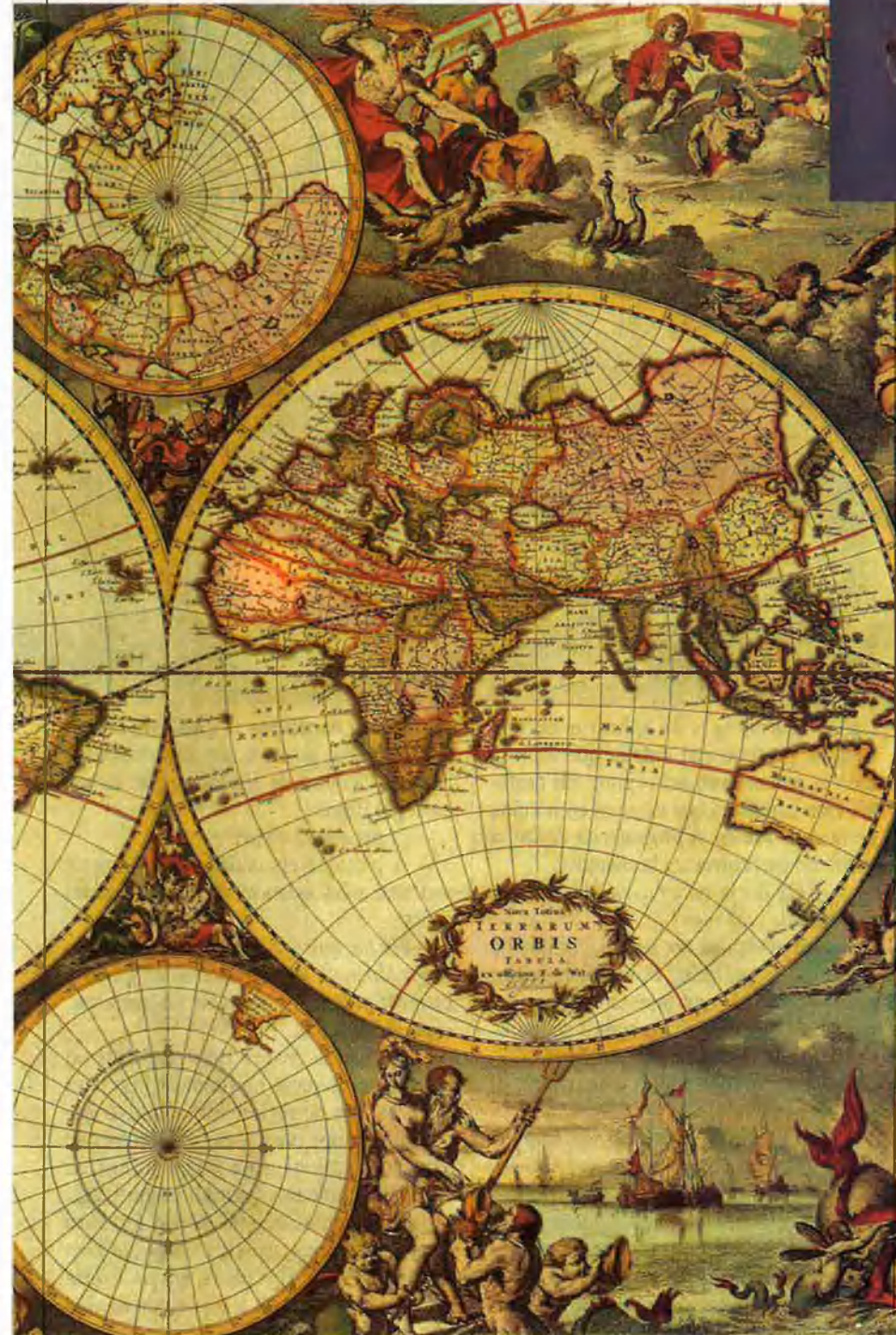
Els jueus de religió eren fora des de 1391. J. MORERA

1391. No és un fet antirracial com sembla. Anaven contra els que practicaven la religió jueva, que, és clar, eren jueus.

—¿L'arribada dels Borja al Vaticà té alguna cosa a veure amb l'expulsió?

—No, és una qüestió de la Inquisició espanyola, que era reial i no eclesiàstica. La Inquisició espanyola va ser el primer organisme que va tenir competències sobre les dues corones. Encara que la van dur els dominicans, era del rei per una política concreta contra els conversos perquè si judaïtzaven eren heretges. Si els jueus de religió es convertien al catolicisme per presions i continuaven judaïtzant, ja eren competència de la Inquisició perquè eren heretges. Però la Inquisició no podia anar contra els jueus de religió, perquè eren infidels i aquí no hi podia fer res.

Al 1492, per tant, les dues corones d'Espanya queden teòricament lliures d'altres religions. El regne de Granada cau i desapareix la sobania musulmana, però no desapareixen els moros, perquè els moriscos continuen fins el 1609. Granada és més un símbol que no una altra cosa i no deixa de ser curiós que els reis catòlics són enterrats a Granada. La religió única no deixa de ser un requisit previ a la fi del món. En aquell moment hi ha uns corrents profètics d'interpretació de la Bíblia que funcionen des de l'època medieval i que són aprofitats pels diferents reis. Aquestes profecies anunciaven que a la fi del món hi hauria un monarca universal que faria desaparèixer el mal —el dimoni— i l'encadenaria durant mil anys. Per tant, el món es transformaria en un paradís. Això era una

idea molt divulgada i assumida entre la gent de tots els estaments, i sempre tenien la sensació de la imminència de la fi del món i l'aparició d'aquest monarca universal que dominaria el mal i que aniria a parar a Jerusalem. on vindria el Mesias esperat i la fi del món. El que volia la gent eren els mil anys de paradís, on no hi hauria rics ni pobres, ni diferències socials, ni s'hauria de treballar. Això per una banda, però per l'altra, aquest monarca universal, que conjuntament amb el Papa havia de reduir el mal, era molt llaminer per a tots els reis. i tots els reis volien ser aquest personatge. Això els donava una força de poder que no podrien tenir com a mortals. Segons la tradició catalana, el monarca universal havia de sortir de la corona d'Aragó. Des de Jaume I, tots els reis ho havien volgut. I tot el que s'encaminava a l'existència d'una sola religió era ben vist i es posava en circulació aquest tipus de literatura profètica-política. Això explica l'aureòla de Ferran el Catòlic: contra els jueus de religió i contra els moros. Traure infidels, que és la primera cosa que havia de fer aquest monarca universal. Aquí tenia un nom en l'època medieval: *vesper-tilio*, que era rat penat en català, i després, en l'època dels reis Catòlics se li deia *encobert*, que a Xàtiva en va sortir un.

—¿Tan a fons calaven les profecies?

—I al 93, quan torna Colom d'Amèrica i informa directament al rei a Barcelona, hi ha el primer intent de regicidi. I hi ha la circumstància que tenim el retrat de qui el va matar, un pagès que, segons sembla, es considerava una mena d'anticobert. La gent sabia d'aquestes profecies a través de les prediques dels capellans. Era una manera de fer creure a la gent. Aquests tractats donaven la descripció perquè la gent pogués reconèixer l'anticrist i l'Encobert. El monarca universal havia de ser alt, ros, ben format, elegant, amb uns dits llargs... Com un cortesà. En canvi, l'anticrist era igual, però en grotesc. El problema que tenia el rei Catòlic és que s'assemblava més a l'anticrist que a l'Encobert. Sembla ser que la unió d'Isabel i Ferran va estar originada en part per problemes d'imatge. Resultava que Ferran el Catòlic no donava la imatge precisa de l'Encobert, però Isabel la Catòlica tenia el que li faltava a ell: era alta, rossa i amb ulls blaus. Això, si no m'equivoco, passarà després amb Joan d'Àustria i Felip II.

—¿I qui dictaminava els cànons estètics?

—Venia de la literatura profètica medieval. Era el cànon de bellesa masculina, és clar. De fet, era com un altre Crist. A

Isabel i Ferran se'ls va aplicar el corrent castellà profètic i el català, que amb la unió es potenciaven un a l'altre. Els profetes eren capellans que estaven en nòmina de la cort, i feien la propaganda del rei a través de les profecies i la santedat.

—¿I els Borja no estaven vinculats a la trama de profecies?

—Que jo sàpiga, no, però segur que ho estaven. Les profecies es dividien en dos grans blocs: els que anaven a favor del papa i els que anaven en contra del papa. O sigui que el papa tenia un paper complementari perquè havia d'anar amb el monarca universal.

—¿La corona d'Aragó va ser beneficiada en alguna cosa per ser els Borja d'on eren?

—Eclesiàsticament, sí. Calixt III va aplicar el nepotisme a ultrança, i a final del segle XV l'església estava en mans de catalans, i sobretot valencians, i de Xàti-

va. Se'n va beneficiar la ciutat de València: el bisbat passa a ser arquebisbat, i l'Estudi General de València, que va ser creat pel Papa.

—¿I pel que fa a l'art?

—A part que els taulellets de Manises van anar a les estances dels Borja, no ho conec.

—Hi ha qui diu que per culpa dels Borja València no té renaixement, probablement perquè es va endur els qui eren capaços de fer-lo.

—Es que els bisbes i els cardenals no residien en aquest moment al lloc d'on eren, havien de residir fora. Si això hagués passat una mica més tard, després de Trento, sí que haurien pogut influir en això. Els cardenals haurien pogut pagar una sèrie d'obres que no es van fer. Però els renaixements artístics vénen de l'esplendor anterior. Barcelona, ara per exemple, és una ciutat feta a l'època de Sardà i

després ha quedat encallada perquè no hi havia necessitats. I València tenia tots els edificis públics que necessitava des de l'època gòtica, del XV. Si no hi ha noves institucions que obliguin a nous edificis, no es fan. Ha de ser un fet extern, algun noble que es faci el palau, i València en tenia, encara que ara no hi existeixen, de palaus renaixentistes. Aquí es va fer el Palau del Virrei, que és renaixentista, perquè hi ha una nova institució. Ara es fan les coses olímpiques per un fet concret. Ara: pensa que València estava hipotecada al rei, i el rei no tornava cap préstec i la ciutat s'anava empobrint.

—¿La unitat d'Espanya també és el resultat d'una profecia?

—Bé, això és una qüestió de noms també. El nom Hispània, que és un nom romà torna a tenir un prestigi durant el renaixement. Hi havia una tradició medieval, anterior a l'humanisme, en què els castellans

es consideraven reis d'Espanya, però pensaven en Castella i no en la Corona d'Aragó ni en Portugal ni en Navarra. Des de cap punt de vista no hi havia cap problema mentre no hi havia la impremta. Amb l'aparició de la impremta s'expansiona un concepte d'Espanya igual a Castella. Això provoca una reacció per part dels historiadors catalans, que creuen que Espanya és la península Ibèrica, i reivindiquen que Catalunya i València també són Espanya.

—¿Portugal no?

—Tota la perifèria sempre va tenir Hispània en el sentit geogràfic de la paraula, però no el sentit polític que li donaven els castellans. En això van tenir un gran encert els castellans: van assimilar Hispània a la corona de Castella i van utilitzar el nom per a evitar els recels dels territoris que anaven conquerint.

Miquel Alberola